

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
X

Nezir Heyeti — Editorial Board
HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ
HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
X

İstanbul-1990

KİTABİYAT

Ingeborg HUHN, *Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein als preussischer Konsul in Damaskus (1849-1861). Dargestellt nach seinen hinterlassenen Papieren.* Klaus Schwarz Verlag Berlin 1989. Islamkundliche Untersuchungen. Band 136, S. IX 465, 2 Harita.

Yetişmiş orientalist, bu sahada akademik çalışmalar ve araştırmalarıyla isim yapmış, Şark (Orient) dillerine (Arapça-Farsça-Türkçe ve hattâ Aramca vs.) mükemmelen vâkıf, eser sahibi ilim adamlarının Şark'da «Konsolos» olarak vazifelendirilmiş olmaları, genelde bu işi «Tüccârlara» havale eden başta İngiltere -Fransa gibi büyük devletlerin aksine Prusya'nın- hattâ bir dereceye kadar Avusturya dahil olmak üzere genelde tüm Alman temsiliyetinin - önemli bir özelliğini teşkil etmiştir. Bir orientalist ve arkeolog olarak Prusya'nın Kudüs konsolosu olan Gustav E. Schultz, yine aynı yerde konsolos olarak bulunan ve bu vasıflar yanında aynı zamanda Osmanlı tarihinin kritik bir devrini içine alan değerli eseriyle¹ Georg Rosen, «*Evrâk-ı Metrûke*»sinden hareketle Ingeborg Huhn'un Doktora çalışması olarak hazırladığı ve bizim de burada tanıtmakta olduğumuz, 1849-1861 yılları arasında Şam'da Prusya konsolosu olarak vazife gören, orientalist ve İslâm ilâhiyyâtçısı Johann Gottfried Wetzstein, bu gibi pekçok örnekten sadece birkaçıdır.

Ingeborg Huhn, çalışmasına konsoloslukların vazife ve salâhiyyetleri, siyâsî yönde zamanla artan önemleri ve özellikle Bilâdüşşam'daki konsoloslukların durumu hakkında genel bilgiler vermekle başlamış (s. 18-35) ve özel olarak da Şam'da vazife gören Prusya konsoloslarının ve bunların verdikleri hizmetleri, konsoloslukların kuruluş ve işletme mâliyyeti, bunların kadro ve men-

¹ *Geschichte der Türkei. Von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856.* Leipzig I-II, 1866-1867.

supları vs. gibi hususları (s. 35-60) ve Şam Vilâyeti'nin mülkî ve adlî idâresini (s. 60-73) Wetzstein'in incelenen evrâklarının ışığı altında göstermeye çalışmıştır.

Wetzstein'in konsolos olarak gösterdiği faaliyetler ayrı bir kısımda ele alınmıştır. (s. 98-144) Burada, Prusya ve üyesi bulunduğu Alman Gümrük Birliği'ne dahil devletlerin Bilâdüşşam ile olan ticâretlerinin geliştirilmesi hususunda mevcûd potansiyel dile getirilmiş, Wetzstein'in Şam'daki ticâret, yerli ve yabancı mallar, bunların taşıma, gümrük ve ticârî muamelelerinde kaydedilen gelişmeler hakkındaki notları ve raporları; kendisinin Prusya ticâretinin bu yörede arttırılması için öngördükleri ve bu gaye için aldığı tedbirler, Alman ve Bilâdüşşam ihrâc mallarının dökümleri, yörenin Şam'da kesişen kervan ticâreti ve Şam pazarı yine Wetzstein'in bıraktığı malzemelerden aktarılan bilgilerle gösterilmiştir.

Bölgenin ekonomik yapısıyla ilgili bu kısım kadar Wetzstein'in yöredeki siyâsî olaylarla ilgili faaliyetleri ve siyâsî durumun çeşitli gelişmeleri karşısında gösterdiği etkinlikler ve kendisinin politik düşünce ve telâkkisi ve bu konulardaki rapor ve notları ilgi ile takip edilmekte ve okunmaktadır. Bölgede giderek -impatorluğun pekçok yöresinde su-i istimâli artık hâd safhalara varmaya başlayacak olan- yabancı devlet konsoloslarının himayesine aldıkları yerli ve yabancı nüfus, bunların imtiyazlı durumları ve korunmalarının, artık büyük devletlerin yayılma ve nüfûz kurma politikalarının bir çirkin aleti hâlinde anlamındaki değer kayba uğradığı, «Aydınlanma Devri»nin makbûl bir kavramı olan «Humanistlik» ile eşdeğerde tutulma garabetinin, konsolos Wetzstein'in da şahsında Şark'taki Prusya varlığının tek ve en önde gelen sebab-i hikmeti addolunduğunu görmek şaşkıncı olmamaktadır (s. 15-16; s. 353). Bu telâkki içinde olan Wetzstein'in siyâsî faaliyetleri, kendisinin korumacılığı altındakilere -ve hattâ böyle bir vasfa sahip olmayanlara bile- en iyi bir şekilde hizmet vermekte olduğu örneklenmektedir (s. 151-164).

Wetzstein'in, «habaset» ve «atalet» içinde yüzen «mürtekib» bir idârenin, «kanlı» icraâtı, «kâğıd üzerinde kalan» ve «yalnızca budalaların inanacağı», «güçsüz bir gözboyama»dan başka hiçbir şey olmayan «Tanzimât Reformu»nun son halkası olan 1856 Is-

lâhât Fermânî'nin yol açtığı, 1860-1861 Lübnan ve Şam hadiselerine dâir, özellikle konsolos olarak bulunduğu yalnızca Şam'da 6000 Hıristiyanın «katli» ile (şehrin nüfusunun % 20 si) sonuçlanan Müslüman-Hıristiyan çatışması (s. 186-241) hakkında verdiği bilgiler, dolayısıyla bu konudaki raporları ve tuttuğu kayıtlar, önemli olduğu kadar tek taraflı yargılarla dolu olmanın da bir başka parlak örneğini sergilemektedir. Pekçok konsolos raporlarının bu gibi çatışmaları hükümetlerine, Avrupa merkezlerine ve basınına abartmalı bir şekilde aksettirdikleri ve efkârı tehyîç ve tahrik ile ilgi ve müdâhalenin meş'um davetçisi olarak gerçekleri saptırdıkları², objektif tarihciliğin gözünden kaçmaması gereken -ve artık genelde kaçırmadığı da- bir vicdan, gerçek bir «Humanistlik» ve ilim adamının saygınlığı olan «metod» sağlamlığının ölçüsü olmaktadır. Yoksa, konsolos raporlarındaki her türlü bilgi bu anlamda bir kontrolden geçirilmeden kullanılacak olursa, Ingeborg Huhn'un da tenkîd süzgeçinden geçirilmeden ve kelimesi kelimesine aynen almakla doğru kabul etmiş olduğu izlenimini vererek aktardığı cümleleriyle, Wetzstein gibi konuşmak ve; «*Şam'da 1860 çatışmalarından* -konsolosumuz rapor ve notlarında katliâm (massaker) demek ise de geçen yüzyıl konsoloslarının bu gibi tavsiflerinde artık mazur oldukları genelde biliniyor, ancak kelimeyi böyle herhangi bir açıklama yapmadan kullanılan Huhn için aynı şeyi söylemek zordur- *aylarca sonra bile, felâketi sağ-salim geçiştiren, fakat büyük bir maddî sıkıntı içine düşen Hıristiyan kadınlarının geçinebilmek için fahişeliğe başladıkları, halbuki o vakte kadar bu işin yalnızca Müslüman kadınlar tarafından yapılmakta olduğu*» (s. 219), kaydını gerçek bilgi diye tekrarlamakta hiçbir beis olmazdı!

Herhâlde tarihçi -hele akademik bir çalışma yapıyorsa- «*konsolos ağzı*» ile olayları anlatmaktan kaçınmalıdır! Amaçlanan yalnızca bir konsolosun, metrûkâtından belirli bir konu ile ilgili kayıtları iktibas etmek olsa bile, seçilen iktibaslarda, objektif bir gözlemcinin hassas yargısını göstermek ve verilen bilgilerde gerekli tashihi yapmak lâzımdır. Oysa, her ne sebepten olursa

2 Alexander Schölch, *Palästina im Umbruch 1856-1882, Untersuchungen zur wirtschaftlichen und sozio-politischen Entwicklung*. Stuttgart 1986, s. 257-258.

olsun Wetzstein'in yalnızca Müslüman kadınlarının tekeline olduğunu iddiâ ettiği o şey, dünyadaki her cins ve din mensubu için de geçerli olan «en eski meslek» değil midir?

Şam'daki hadiselerin fiilî bir yabancı müdâhalesine yol açmaması için, «hayatında bir tavuk dahi kesemediğini» ifâde eden Fuad Paşa'nın serî ve bol idamlı-sürgünlü-hapisli icraâtı, Hıristiyanların zarara uğrayan mal ve mülklerinin cömertçe tazmini, Bilâdüşşam eyâletinin istikbâldeki idâresine matûf büyük devletlerin görüş ve düşünceleri, Cezayirli eski kahraman ve hâlin Fransız «süper emeklisi» olarak Şam'da oturan Emîr Abdülkadir'in -bizde mevcut en son biyografisine belki daha başka bilgiler ilâve edilmesi iyi olacak olan-, birçok Hıristiyanı «*katliâm*»dan kurtarma gayretkeşliği -böylece III. Napoleon'dan taltifen verilen «*Légion d'Honneur*» dan gayrı senelik tahsisatının 200 bin Frank'a yükseltilmesi (s. 198)-, hadiselerden sonra Şam'daki durum, bölgenin geleceği ile ilgili plânlar ve «*katliâm*»a yol açan sebepler yine Wetzstein'in evrâkından aksettirilmektedir (s. 149-241).

Çalışmanın son kısmı Wetzstein'in kendisine gelir temin etmek amacıyla sürdürdüğü faaliyetlere ayrılmıştır. Temsil ettiği devletten herhangi bir maaş almayan Wetzstein, yalnız Şam'daki geçimini değil, ileride dönmeyi düşündüğü memleketinde de mâlî yönden iyi bir durumda olabilmek için kayguludur. Bu yüzden arâzî satın alarak ziraât ile uğraşmaya başlar. Bu kısım (s. 245-324), Wetzstein'in, yörenin toprak ilişkileri ve ziraât potansiyeli hakkında verdiği bilgiler cihetiyle ayrı bir kıymet taşımaktadır. Ingéborg Huhn bu kısma, Osmanlı toprak hukuku ile ilgili bir derleme ilâve etmiştir. Burada, Osmanlı tebeası olmayan Hıristiyanların da, 1856 Islâhât Fermânı'nda zikredilip, 1867 Arâzî Kanunu ile yürürlüğe giren ve bu gibilerin arâzî satın almalarıyla ilgili hükümlerden çok önce, çeşitli yan yollardan istifade ile -Wetzstein buna dâir örnekler vermektedir- arâzî satın alabildikleri hakkındaki açıklamalara yer verilmiştir (s. 252 vd.). Huhn bu açıklamalarına rağmen 234. sahifede açıkca Osmanlı tebeası Hıristiyanlar kastedilmiş olduğu hâlde, «*Hıristiyanlar -Wetzstein'e göre- arâzî satın almalarına müsaade edilmediğinden servetlerini yükte hafif pahada ağır olan taşınabilir şeylere yatırıyorlardı*» (s. 234-235) demekte ve cümlede hissettiği tersliğe -Hıristiyanların arâzî

sahibi olamaması- şöyle bir dipnotu ile açıklık getirmek istemektedir : «Wetzstein'in bu beyânının tevsîki ne muasır ve ne de modern literatür ile mümkündür. Burada herhâlde Şam'a mahsûs bir uygulama sözkonusudur» (s. 234, n. 246-a). Bu ifâde ve açıklama herhâlde Ingeborg Huhn'un dalgınlık hâline raslamış olsa gerektir. Zirâ, Wetzstein'in kastettiği ve arâzî satın almalarına müsaade edilmeyen Hristiyanlar, Osmanlı tebeası olanlar değil, sahife 252 ve devamında da ifâde edildiği üzere yabancı uyruklu Hristiyanlardır. Dolayısıyla Huhn'un bu noktadaki tereddüd ve dipnotundaki yorumu hatalıdır.

Çalışmada yer alan belgeler arasında, Wetzstein'in «Şam'da Prusya'nın maaşlı bir konsolosluk kurulması cihetiyle temsil edilmesinin zarûreti» ünvanlı 3 Mart 1852 tarihli mufassal Lâyihası yöre için önemli bir kaynak değeri taşımaktadır (s. 353-382). Burada bölgenin toplumsal/etnik-dinî, ekonomik/ticârî, siyâsî durumu ve genelde Osmanlı idâresinin karşılaştığı büyük güçlüklerin boyutu gözler önüne serildiği gibi, büyük devletlerin konsoloslukları vasıtasıyla bölgede sürdürdükleri etkinlik ve nüfûz politikaları yeterli bir açıklıkla gün ışığına çıkmaktadır. Bu bağlamda konsolos raporlarının geçen yüzyıl imparatorluk tarihimizin en önemli kaynaklarından biri olduğu hususu tekrar taayyün etmiştir. Ingeborg Huhn, yalnızca Wetzstein'in «evrâk-ı metrûkesi»ni yüzyıl mahfûz kaldığı yerden gün ışığına çıkartmamıştır!..

Kemal Beydilli

Sultan Tulu, *Chorasantürkische Materialien aus Kalat bei Esfarayen*, Islamkundliche Untersuchungen. Band 128, Klaus Schwarz Verlag. Berlin. 1989. 365s. 1 Harita.

Horasan Türkçesi, Batı Türkçesi (Oğuz) içerisinde diğer Batı Türkçesi şivelerine nazaran az araştırılmış olanı, dolayısıyla da az bilinenidir. Türk lehçe ve şivelerinin tasnifinde Horasan Türkçesi adına pek rastlanılmamaktadır¹. R. Rahmeti Arat *Türkiyat*

¹ Bu konuda bkz. R. Rahmeti Arat, «Türk Şivelerinin Tasnifi», *Türkiyat Mecmuası*, c. 10, İstanbul 1953, s. 59-139; R. R. Arat - A. Temir, «Türk Şive-